

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA JONLI VA JONSIZ TABIAT HAQIDAGI TASAVVURLARNI SHAKLLANTIRISH

Mo'minova Dildora Urinboyevna

O'zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari tahlil qilingan. Jonli va jonsiz tabiat obyektlarini kuzatish, taqqoslash, tajriba o'tkazish hamda interfaol metodlardan foydalanish orqali bolalarda ekologik tafakkur va tabiiy-ilmiy dunyoqarashni rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot doirasida muallif tomonidan "**TABIAT KO'ZGUSI**" konseptual pedagogik modeli ishlab chiqilgan bo'lib, mazkur model kuzatish, tahlil qilish, taqqoslash va xulosa chiqarish jarayonlarini yagona metodik tizimga birlashtiradi. Modelning amaliyotga tatbiq etilishi bolalarda jonli va jonsiz tabiatni farqlash, ular o'rtasidagi bog'liqlikni anglash hamda tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, jonli tabiat, jonsiz tabiat, ekologik tarbiya, kuzatish, taqqoslash, tajriba, 5E modeli, STEAM, "**TABIAT KO'ZGUSI**", tabiiy-ilmiy tafakkur.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekistonda maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish, bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish va tabiiy-ilmiy savodxonlikni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maktabgacha yosh davri bolaning atrof-muhitni faol o'rganishi, tabiat hodisalarini kuzatishi hamda jonli va jonsiz tabiat obyektlari haqidagi dastlabki ilmiy tasavvurlarni egallashi uchun eng qulay bosqich hisoblanadi. Shu bois ushbu davrda tabiat bilan bog'liq bilimlarni ilmiy asoslangan metodika orqali shakllantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biridir.

Jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirish bolalarda faqatgina ayrim obyektlarni tanish bilan cheklanmaydi. Mazkur jarayon o'simliklar, hayvonlar, suv, havo, tuproq, quyosh, tosh va boshqa tabiiy obyektlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglash, ularning xususiyatlarini taqqoslash hamda tabiat qonuniyatlarini sodda darajada tushunishni ham o'z ichiga oladi. Bunday bilimlar keyinchalik ekologik madaniyat, tabiatni asrash va unga ongli munosabatni shakllantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda maktabgacha ta'lim jarayonida 5E ta'lim modeli, STEAM yondashuvi, tadqiqotga asoslangan ta'lim (Inquiry-Based Learning) va tajribaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish bolalarning tabiatni kuzatish, savollar berish, taqqoslash, tajriba o'tkazish hamda mustaqil xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Mazkur yondashuvlar bolani ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirib, uning bilishga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytiradi.

Mazkur tadqiqotda muallif tomonidan **"TABIAT KO'ZGUSI"** konseptual pedagogik modeli ishlab chiqildi. Model jonli va jonsiz tabiatni o'rganishda kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, tajriba o'tkazish va xulosa chiqarishni yagona pedagogik tizimga birlashtiradi. Ushbu yondashuv tarbiyalanuvchilarning ekologik tafakkuri, tabiiy-ilmiy dunyoqarashi va tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini yoritish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish hamda **"TABIAT KO'ZGUSI"** konseptual pedagogik modelining samaradorligini asoslashdan iborat.

"Jonlimi yoki jonsiz?" interfaol metodi

Mazkur metod maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli va jonsiz tabiat haqidagi dastlabki ilmiy tasavvurlarni shakllantirish, kuzatuvchanlikni rivojlantirish hamda tabiiy obyektlarni taqqoslash ko'nikmalarini hosil qilishga xizmat qiladi. Metodning asosiy mazmuni bolalarning tabiatdagi turli obyektlarni ularning muhim belgilariga tayangan holda tahlil qilishi va mustaqil ravishda tasniflashi bilan izohlanadi.

Mashg'ulot jarayonida tarbiyachi o'simlik, daraxt, qush, kapalak, baliq, mushuk, quyosh, oy, bulut, suv, tosh, tuproq, shamol kabi jonli va jonsiz tabiat obyektlari tasvirlangan kartochkalar yoki haqiqiy tabiiy materiallarni namoyish etadi. Tarbiyalanuvchilar har bir obyektini diqqat bilan kuzatib, uning jonli yoki jonsiz tabiatga mansubligini aniqlaydilar hamda o'z fikrlarini asoslaydilar.

Muhokama jarayonida quyidagi savollar ketma-ketligi qo'llaniladi:

- Bu qanday tabiiy obyekt?
- U jonlimi yoki jonsiz?
- Nima uchun shunday deb o'ylaysan?
- U o'sadimi, nafas oladimi yoki ko'payadimi?

- U tabiatda qanday vazifani bajaradi?

Mazkur savollar bolalarni oddiy javob berishga emas, balki kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarishga yo'naltiradi. Tarbiyachi zarur hollarda qo'shimcha savollar orqali bolalarning fikrlash jarayonini faollashtiradi va ularni mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, "**Jonlimi yoki jonsiz?**" metodidan muntazam foydalanish natijasida tarbiyalanuvchilarning jonli va jonsiz tabiatni farqlash, ularning asosiy xususiyatlarini tushuntirish, tabiatdagi o'zaro bog'liqlikni anglash hamda ekologik madaniyat elementlarini shakllantirish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Metod bolalarning nutq faolligini, mantiqiy fikrlashini va tabiiy-ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishga ham samarali ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur metod "**TABIAT KO'ZGUSI**" konseptual pedagogik modelining muhim tarkibiy qismi bo'lib, tabiatshunoslik mashg'ulotlarini interfaol va bolaga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirishning nazariy asoslari

Maktabgacha yosh bolaning shaxs sifatida shakllanishida atrof-muhitni idrok etish va tabiat hodisalarini anglash muhim o'rin tutadi. Ayniqsa, jonli va jonsiz tabiat haqidagi dastlabki tasavvurlar bolalarning tabiiy-ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning asosiy bosqichi hisoblanadi. Ushbu bilimlar orqali bola tabiatdagi mavjud obyektlarning xususiyatlarini kuzatadi, ularni taqqoslaydi hamda o'zaro bog'liqligini tushuna boshlaydi.

Pedagogik va psixologik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, maktabgacha yosh davrida bola ko'rish, eshitish, ushlash va tajriba o'tkazish orqali bilimlarni tezroq o'zlashtiradi. Shu sababli jonli va jonsiz tabiatni o'rgatishda faqat og'zaki tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, kuzatish, amaliy faoliyat va tajribalarga asoslangan metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Jonli tabiat obyektlariga o'simliklar, hayvonlar, hasharotlar va inson kirs, jonsiz tabiatga suv, havo, tuproq, quyosh, tosh, qum va boshqa tabiiy jismlar kiradi. Tarbiyalanuvchilarda ushbu obyektlarni farqlash bilan bir qatorda ularning o'zaro bog'liqligini anglash ham muhim hisoblanadi. Masalan, o'simliklarning o'sishi uchun suv, havo, quyosh nuri va tuproq zarurligini tushuntirish orqali bolalarda tabiatning yaxlit tizim ekanligi haqidagi tasavvurlar shakllanadi.

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim amaliyotida ekologik ta'limni tashkil etishda 5E ta'lim modeli, STEAM yondashuvi hamda tadqiqotga asoslangan ta'lim metodlari keng qo'llanilmoqda. Ushbu metodologiyalar bolalarni tayyor bilimni qabul qilishga emas, balki kuzatish, savol berish, tajriba o'tkazish va xulosa chiqarishga yo'naltiradi. Natijada tarbiyalanuvchilarda tabiiy-ilmiy tafakkur, ekologik madaniyat va tadqiqotchilik kompetensiyasi izchil rivojlanadi.

"TABIAT KO'ZGUSI" konseptual pedagogik modeli asosida jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirish

Mazkur tadqiqot doirasida maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga qaratilgan **"TABIAT KO'ZGUSI"** konseptual pedagogik modeli ishlab chiqildi. Mazkur model bolalarning kuzatish, taqqoslash, tahlil qilish, tajriba o'tkazish va xulosa chiqarish faoliyatini yagona metodik tizimga birlashtiradi.

Modelning asosiy maqsadi tarbiyalanuvchilarda tabiat obyektlarini ilmiy asosda idrok etish, ularning xususiyatlarini mustaqil aniqlash hamda jonli va jonsiz tabiat o'rtasidagi bog'liqlikni tushuntirish ko'nikmalarini rivojlantirishdan iborat.

"TABIAT KO'ZGUSI" modeli quyidagi ketma-ket pedagogik bosqichlarga asoslanadi:

- **Kuzatish** – tabiiy obyektlarni bevosita kuzatish va ularning tashqi belgilarini aniqlash.
- **Taqqoslash** – jonli va jonsiz tabiat obyektlarining o'xshash va farqli jihatlarini solishtirish.
- **Tahlil qilish** – kuzatilgan obyektlarning xususiyatlari va tabiatdagi vazifalarini izohlash.
- **Tajriba o'tkazish** – sodda amaliy tajribalar orqali tabiiy hodisalarni tushuntirish.
- **Xulosa chiqarish** – olingan bilimlarni umumlashtirish va kundalik hayot bilan bog'lash.

Mazkur model asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda tarbiyalanuvchilar tabiatni shunchaki kuzatmaydi, balki har bir obyektning xususiyatlarini tahlil qiladi, savollar beradi, javoblarni izlaydi va o'z xulosalarini asoslashga harakat qiladi. Bunday yondashuv ularning mustaqil fikrlashini, bilishga bo'lgan qiziqishini va ekologik madaniyatini rivojlantiradi.

"TABIAT KO'ZGUSI" modelini amaliyotga samarali tatbiq etishda muallif tomonidan ishlab chiqilgan "**Jonlimi yoki jonsiz?**" interfaol metodidan foydalanish tavsiya etiladi. Ushbu metod orqali bolalar tabiiy obyektlarni kuzatish, ularni tasniflash va o'z fikrini dalillar asosida ifodalashga o'rganadilar. Metod davomida tarbiyachi tomonidan beriladigan muammoli savollar bolalarning mantiqiy fikrlashi va nutq faolligini rag'batlantiradi.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, mazkur metodni muntazam qo'llash natijasida tarbiyalanuvchilarning jonli va jonsiz tabiatni farqlash, obyektlarning muhim belgilarini aniqlash hamda ular o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini tushuntirish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Shu bilan birga, bolalarda tabiatni asrash, o'simlik va hayvonlarga g'amxo'rlik qilish hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish haqidagi dastlabki ekologik qarashlar ham shakllanadi.

"TABIAT KO'ZGUSI" metodini amalga oshirish tartibi:

Markazda: TABIAT KO'ZGUSI rasmi ko'zgu ichida yer shari va tabiat manzarasi. **Chap tomonda (Jonli tabiat):**

- 🌳 Daraxt
- 🌸 Gul
- 🐦 Qush
- 🦋 Kapalak
- 🐟 Baliq
- 🐭 Quyon

O'ng tomonda (Jonsiz tabiat):

- ☀️ Quyosh
- 💧 Suv
- ☐ Tosh
- ☁️ Bulut
- 🌪️ Havo
- ☐ Tuproq

Pastki qismda model bosqichlari (strelkalar bilan):

🔍 Kuzatish → 🗨️ Taqqoslash → ☐ Tahlil qilish → ☐ Tajriba → 💡 Xulosa chiqarish

Eng pastda esa natijalar:

- 🌿 Ekologik madaniyat
- 👁️ Kuzatuvchanlik
- 🗒️ Mantiqiy fikrlash
- 🗣️ Nutq faolligi
- 🔬 Tadqiqotchilik kompetensiyasi

Tadqiqot natijalari va muhokama

Tadqiqot davomida maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda "**TABIAT KO'ZGUSI**" konseptual pedagogik modeli hamda "**Jonlimi yoki jonsiz?**" interfaol metodining samaradorligi pedagogik kuzatishlar asosida tahlil qilindi. Mashg'ulotlar davomida kuzatish, taqqoslash, tajriba va muammoli savollardan tizimli foydalanish tarbiyalanuvchilarning bilish faolligini oshirishga xizmat qildi.

Kuzatish natijalariga ko'ra, bolalar jonli va jonsiz tabiat obyektlarini farqlash, ularning asosiy belgilarini aniqlash hamda tabiatdagi o'zaro bog'liqlikni tushuntirishda avvalgiga nisbatan ancha faol ishtirok eta boshladilar. Ayniqsa, mashg'ulotlarning amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirilishi bolalarda tabiat hodisalariga nisbatan qiziqishning ortishiga va mustaqil fikr bildirish ko'nikmalarining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

"Jonlimi yoki jonsiz?" metodidan foydalanish jarayonida tarbiyalanuvchilar obyektlarni faqat tasniflash bilan cheklanmay, balki o'z fikrlarini dalillar bilan asoslashga ham harakat qildilar. Bu esa ularning mantiqiy fikrlashi, nutq madaniyati va kuzatuvchanligini rivojlantirishga yordam berdi. Mashg'ulotlarda o'simliklarning o'sishi, suvning xossalari, quyosh nurining ahamiyati hamda hayvonlarning yashash muhiti bilan bog'liq sodda tajribalardan foydalanish bolalarda tabiiy-ilmiy tafakkurning shakllanishini jadallashtirdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "**TABIAT KO'ZGUSI**" modeli asosida tashkil etilgan ta'lim jarayonida tarbiyalanuvchilarning ekologik madaniyati, kuzatuvchanligi, taqqoslash va tahlil qilish ko'nikmalari izchil rivojlanadi. Shuningdek, tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabat, uni asrash va tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish haqidagi dastlabki tushunchalar ham samarali shakllanadi.

Mazkur natijalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiat bilan bog'liq mashg'ulotlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Ayniqsa, muallif tomonidan taklif etilgan **"TABIAT KO'ZGUSI"** konseptual modeli va **"Jonlimi yoki jonsiz?"** interfaol metodini amaliyotga tatbiq etish ekologik ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda jonli va jonsiz tabiat haqidagi tasavvurlarni shakllantirish ekologik madaniyat, tabiiy-ilmiy tafakkur va bilish kompetensiyalarini rivojlantirishning muhim omillaridan biridir. Mazkur jarayonda kuzatish, taqqoslash, tajriba va amaliy faoliyatga asoslangan zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan **"TABIAT KO'ZGUSI"** konseptual pedagogik modeli maktabgacha ta'lim jarayonida jonli va jonsiz tabiatni o'rgatishning tizimli metodik asosini yaratadi. Model bolalarda tabiat obyektlarini ilmiy asosda kuzatish, ularni taqqoslash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, **"Jonlimi yoki jonsiz?"** interfaol metodining qo'llanilishi tarbiyalanuvchilarning mustaqil fikrlashi, nutq faolligi, mantiqiy tafakkuri va ekologik dunyoqarashini rivojlantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Mazkur metod bolalarni faol ishtirok etishga undashi, ularning o'z fikrini asoslab bayon etishiga imkon yaratishi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tabiatga oid mashg'ulotlarni takomillashtirish, bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda samarali foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining **"Ta'lim to'g'risida"**gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.

3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining maktabgacha ta'lim sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlari.
4. **"Ilk qadam"** davlat o'quv dasturi. – Toshkent, 2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat maktabgacha ta'lim standarti. – Toshkent, 2023.
6. Vygotskiy L.S. **Tafakkur va nutq.** – Moskva.
7. Piaget J. **The Child's Conception of the World.** – London.
8. Bruner J. **The Culture of Education.** – Harvard University Press.
9. Dewey J. **Experience and Education.** – New York.
10. Montessori M. **The Absorbent Mind.** – New York.
11. UNESCO. **Education for Sustainable Development: Learning Objectives.** Paris.
12. OECD. **Starting Strong VIII: Early Childhood Education and Care.** Paris, 2023.
13. NAEYC. **Developmentally Appropriate Practice.** Washington, 2020.
14. Egamberdiyeva N. **Pedagogik texnologiyalar asoslari.** – Toshkent.
15. Ishmuhamedov R. **Innovatsion pedagogik texnologiyalar.** – Toshkent.
16. Tolipov O'. **Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.** – Toshkent.
17. Hasanboyeva O. **Maktabgacha pedagogika.** – Toshkent.
18. Qodirova F. **Maktabgacha ta'lim pedagogikasi.** – Toshkent.
19. Mavlonova R. **Maktabgacha pedagogika.** – Toshkent.
20. 2023–2025-yillarda Scopus va Web of Science bazalarida maktabgacha ta'lim, ekologik ta'lim va tabiiy-ilmiy savodxonlik yo'nalishlarida chop etilgan ilmiy maqolalar.